

A Segunda República.

A instauración do novo réxime.

Os resultados das eleccións municipais do 12 de abril de 1931, sorprendéron ao goberno do almirante Aznar e trastocaron completamente os seus plans. Aínda que globalmente as candidaturas monárquicas obtivesen máis concelleiros cás listas antidinásticas (republicanos, socialistas, nacionalistas, agrarios), nas principais cidades e vilas o resultado foi o contrario. Ademais, moitos concelleiros monárquicos foron proclamados polo famoso artigo 29. En 40 das 50 capitais de provincia o triunfo republicano foi indiscutible. O goberno perdera as eleccións, que se converteran nun plebiscito contra a monarquía.

Aínda que algún dos ministros recomendaban resistir, o goberno decidiu negociar os líderes republicanos e o rei presentou a súa renuncia o 13 de abril. Ao día seguinte, o 14 de abril de 1931, mentres en moitas localidades se proclamaba a República entre manifestacións de entusiasmo popular, o Comité Revolucionario asumía o poder como Goberno Provisional da República baixo a presidencia de Niceto Alcalá Zamora.

A instauración da República foi acompañada de masivas e pacíficas manifestacións nas principais localidades do país. A bandeira tricolor (vermella, amarela e maxenta) simbolizou daquela as esperanzas de cambio da maioría da poboación. As reformas emprendidas foron consideradas insuficientes por algúns e suscitaron dende un primeiro momento a frontal oposición dos grupos conservadores tradicionais. A democracia republicana tivo que afrontar múltiples conflitos e atrancos que complicaron o seu devir histórico. Malia todo, a súa caída e a guerra civil non foi a inevitable consecuencia destes problemas senón a consecuencia dun golpe de Estado militar que, ao fracasar en parte do territorio, desencadearía unha terrible guerra civil.

O Goberno Provisional da República (1931)

De esquerda a dereita: Diego Martínez Barrio, Álvaro de Albornoz, Francisco Largo Caballero, Miguel Maura, Alejandro Lerroux, Niceto Alcalá Zamora, Lluís Nicolau D'Oliver, Fernando de los Ríos, Indalecio Prieto, Marcelino Domingo, Manuel Azaña, Santiago Casares Quiroga.

Fonte: Congreso dos Deputados

As dificultades da democracia republicana

A situación internacional.

A República chegou nun **contexto político internacional pouco favorable**. Durante os anos 1930, a crise da democracia liberal e o auxe do autoritarismo político, cos fascismos como expresión máis acabada, estendéronse por todo o continente europeo. Non hai que esquecer o apoio prestado polo fascismo italiano aos grupos monárquicos e fascistas españois.

Os problemas económicos.

Tampouco a **conxuntura económica** facilitou as cousas. Aínda que os efectos da crise económica mundial comezada en 1929 non acadaron en España a gravidade acadada noutros países, si remataron coa etapa de expansión económica que acompañara a Ditadura: as exportacións contraéronse, o déficit exterior medrou, os prezos agrícolas baixaron, a produción

dalgúns sectores industriais reduciuse, os problemas das repúblicas latinoamericanas estimularon o retorno de emigrantes, o desemprego medrou.

Os problemas sociais.

Estes problemas económicos incidiron nunha **sociedade moi polarizada** na que o cambio político alentara as esperanzas de inmediato cumprimento das demandas de xustiza social de amplos sectores populares. O influxo sobre eles das orientacións revolucionarias no movemento obreiro (anarquistas, comunistas, socialistas radicais) medrou notablemente. A constante axitación laboral, os numerosos intentos insurreccionais e as continuas alteracións da orde pública obrigaron aos gobernos republicanos a recorrer con demasiada frecuencia e excesiva forza á represión. Para uns isto puña de relevo a continuidade dos usos do novo réxime cos da monarquía. Para outros serviu para identificar a República co desorde e a falta de autoridade.

As dificultades políticas.

Malia a gravidade da circunstancias internacionais, dos problemas económicos e dos conflitos sociais, os problemas políticos adquiriron especial relevancia.

Problemas de lealdade.

En primeiro lugar, a democracia española houbo afrontar a escasa lealdade ou mesmo a aberta **deslealdade de importantes institucións e sectores políticos e sociais**:

- ◆ A República foi recibida con receos pola meirande parte da **xerarquía eclesiástica** e da **opinión católica**. A orientación laicista do novo réxime e os graves incidentes anticlericais que acompañaron os seus primeiros pasos (os sucesos e maio de 1931) converteron aqueles en hostilidade aberta.
- ◆ Dentro do **Exército**, sobre todo nos círculos africanistas, o entusiasmo pola República era escaso.
- ◆ A **dereita política** non se caracterizou, agás algunhas personalidades illadas, polo seu apoio explícito á institucionalidade republicana. Fascistas, carlistas e alfonsinos pretendían a súa destrución, os grupos católicos e conservadores agrupados na

DOC. 1: Resultados das eleccións parlamentarias durante a Segunda República.

		VI-1931	XI-1933	II-1936
Dereita	CEDA	-	115	88
	Mon.: RE, CT	-	46	38
	Outros dereita	46	14	14
Centro	PRR	90	102	5
	Nac. centro PNV, Lliga	17	149	38
	Outros centro	42	28	24
Esquerda	PSOE	116	58	99
	ERC.	36	17	36
	Rep. esquerda	97	263	19
	Outros esquerda	14	-	19
Varios		11	6	21

DOC. 2: Relación dos gobernos da Segunda República.

Data	Presidente (partido)	Filiación política dos ministros.
14-IV-1931	Niceto Alcalá Zamora (DLR)	DLR, PRR, AR, PRRS, ORGA, Acció Catalana, PSOE
14-X-1931	Manuel Azaña (AR)	AR, PSOE, PRR, PRRS, ORGA, Acció Catalana
16-XII-1931	Manuel Azaña (AR)	AR, PRRS, ORGA, ERC, PSOE, Ind.
12-V-1933	Manuel Azaña (AR)	AR, PRRS, ORGA, ERC, PSOE, PRDF
12-IX-1933	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, AR, PRRS, ORGA, ERC, Ind.
9-X-1933	Diego Martínez Barrio (PRR)	PRR, PRRS, ORGA, PRP, ERC, Ind.
16-XII-1933	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, PRLD, PRP, PA, Ind.
3-III-1933	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, PRLD, PRP, PA, Ind.
28-IV-1934	Ricardo Samper (PRR)	PRR, PRLD, PRP, PA, Ind.
4-X-1934	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, PRLD, PA, CEDA, Ind.
3-V-1935	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, PRP, Ind.
6-V-1935	Alejandro Lerroux (PRR)	PRR, PA, PRLD, PA, CEDA, Ind.
25-IX-1935	Joaquín Chapaprieta (Ind.)	PRR, Lliga, PA, CEDA
29-X-1935	Joaquín Chapaprieta (Ind.)	PRR, PRC, PA, CEDA
15-XII-1935	Manuel Portela Valladares (Ind.)	PRR, PRP, PLD, Lliga, PA, Ind.
19-II-1936	Manuel Azaña (IR)	IR, UR, Ind.
13-V-1936	Santiago Casares Quiroga (IR)	IR, UR, ERC, Ind.

Confederación Española de Dereitas Autónomas (CEDA) proclamáronse *accidentalistas* verbo da forma de goberno.

- ◆ Na **esquerda obreira** non foron infrecuentes os comportamentos desleais ou, polo menos, pouco leais co novo réxime. Na CNT impuxéronse as posicións anarquistas revolucionarias da FAI. O PCE postulaba a superación da democracia burguesa e a *ditadura do proletariado*. No seo do PSOE e a UGT, o sector liderado por F. Largo Caballero, desencantado pola experiencia do primeiro bienio, adoptou dende 1933 un discurso radical que daba por superada a colaboración coa burguesía republicana. As numerosas insurreccións armadas acontecidas ao longo do quinquenio, especialmente a *intentona* revolucionaria de outubro de 1934, porían en evidencia estas actitudes.
- ◆ Tampouco foi doada en moitas ocasións a integración das demandas dos **nacionalismos periféricos**.

Un mapa político fragmentado e polarizado.

A República presentou un **mapa político moi fragmentado e fortemente polarizado** [DOC. 1]. Esta circunstancia, favorecida por unha pouco acertada lexislación electoral, dificultou formación de gobernos estables [DOC.2] e o consenso en temas de Estado, incluída a defensa das mesmas institucións republicanas.

- ◆ A **dereita**, desarticulada á fin da Ditadura, comezou a reorganizarse nos últimos meses de 1931. A mobilización da opinión católica contra a política laicista dos primeiros gobernos republicanos impulsou a creación da **CEDA** (1933), resultante da fusión de diversos grupos conservadores provinciais e rexionais arredor da católica Acción Popular fundada por **José María Gil Robles** e **Ángel Herrera Oria**. A CEDA converteríase nun amplo partido de masas defensor da orde, a propiedade e o catolicismo apoiado por amplos sectores do pequeno campesiñado e das clases medias urbanas. Mentres, os intereses da gran propiedade rural tiveron un eficaz voceiro no **Partido Agrario**. Os **monárquicos alfonsinos** agrupáronse dende 1933 na nacionalista e autoritaria *Renovación Española* (RE) de José Calvo Sotelo e Antonio Goicoechea. O **carlismo** reunificouse na ultra **Comunión Tradicionalista** (CT) en 1932. **Grupúsculos fascistas** fundaron a finais de 1931 as *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (JONS), lideradas por Onésimo Redondo e Ramiro Ledesma. En 1933, Jose Antonio Primo de Rivera, fillo do desaparecido dictador, creaba *Falange Española* (FE), que se fusionaría ao pouco coas JONS. Ata 1936 seu peso sería insignificante.
- ◆ No **centro republicano** inclúense grupos de procedencia moi diversa. Ex-monárquicos como **Niceto Alcalá Zamora** ou Miguel Maura fundaran **Derecha Liberal Republicana** (DLR), un grupo de notables que se escindiría en *Partido Republicano Progresista* (PRP) e *Partido Republicano Conservador* (PRC). Melquiades Álvarez tratou de reeditar o antigo reformismo no **Partido Republicano Liberal Demócrata** (PRLD). A organización máis importante deste segmento político foi o histórico **Partido Republicano Radical** (PRR) de **Alejandro Lerroux**. Finalmente téndese a incluír neste ámbito a partidos nacionalistas periféricos como o **PNV** e a **Lliga Catalana**.
- ◆ Á **esquerda** do espectro político abranguería, en primeiro lugar, ás forzas republicanas laicas e reformistas, caso da **Acción Republicana** (AR) de Manuel Azaña, o **Partido Republicano Radical-Socialista** (PRRS) de M. Domingo e A. de Albornoz ou a **Organización Republicana Galega Autónoma** (ORGA), liderada por S. Casares Quiroga e refundada en 1933 como *Partido Republicano Galego* (PRG). A desfeita destes grupos nas eleccións de novembro de 1933 obrigounos a camiñar cara a unión: AR, PRG e un sector do PRRS

fusionaríanse en 1935 en **Izquierda Republicana** (IR) baixo o liderado de M. Azaña, outro sector do PRRS máis os disidentes do PRR confluiron na **Unión Republicana** (UR) de Diego Martínez Barrio.

Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), o partido de Francesc Maciá e Lluís Companys, colaboraría estreitamente con estes partidos. O máis morno **Partido Galeguista** (PG), fundado en decembro de 1931, decantaríase, logo dalgúns dúbidas e crises internas, pola alianza coa esquerda.

Finalmente, habería que considerar a esquerda obreira. Dentro dela persisten as vellas tradicións anarcosindicalista e socialista. A CNT recuperouse notablemente dende a caída da Dictadura, incrementou o seu número de adherentes ata superar o millón e ampliou a súa área de implantación máis alá das tradicionais áreas catalá e andaluza. O socialismo converteuse durante a Segunda República nunha auténtica forza de masas. Sen embargo, a raíz da frustrante experiencia governamental de 1931-33, agraváronse as divisións internas entre unha tendencia moderada (Indalecio Prieto), partidarios da colaboración coas forzas progresistas republicanas, e un sector radical (Francisco Largo Caballero), inclinado pola alianza obreira con anarquistas e comunistas para avanzar na superación da democracia burguesa republicana. O pequeno movemento comunista veu medrar modestamente a súa influencia, especialmente no caso do Partido Comunista de España (PCE), fiel seguidor das orientacións estalinistas. Menor presenza, agás en Cataluña, terían os grupos comunistas independentes próximos ó trotskismo fusionados no Partido Obreiro de Unificación Marxista (POUM) de Andreu Nin e Joaquín Maurín.

A Constitución de 1931.

Coa proclamación da República o 14 de abril de 1931 accedeu ao poder o Comité Revolucionario Republicano, convertido en **Goberno Provisional** baixo a presidencia de N. Alcalá Zamora. O novo executivo incluía a representantes das principais forzas republicanas

DOC. 3: A Constitución de 1931.

[...] España, no uso da súa Soberanía, e representada polas Cortes Constituíntes, decreta e sanciona esta Constitución.

Art. 1. España é unha República democrática de traballadores de toda clase [...]

Os poderes de todos os seus órganos emanan do pobo.

A República constitúe un Estado integral, compatible coa autonomía dos Municipios e as Rexións

Art. 2. Todos os españois son iguais ante a lei.

Art. 3. O Estado español non ten relixión oficial. [...]

Art. 9. Todos os Municipios da República serán autónomos nas materias da súa competencia e elixirán os seus Concellos por sufraxio universal, igual, directo e secreto, agás cando funcionen en réxime de Concello aberto. Os alcaldes serán designados por elección directa do pobo ou polo Concello.[...]

Art. 11. Se unha ou varias provincias limítrofes, con trazos históricos, culturais e económicos comúns, acordasen organizarse en rexión autónoma [...] dentro do Estado español, presentará o seu Estatuto conxunto ao establecido no artigo 12 [...]

Art. 12. Para a aprobación do Estatuto da rexión autónoma requirense as seguintes condicións:

a) Que o propoña a maioría dos Concellos ou, polo menos, aqueles que comprendan dúas terceiras partes do censo electoral.

b) Que o acepten [...] polo menos dúas terceiras partes dos electores inscritos no Censo da Rexión [...]

c) Que o aproben as Cortes. [...]

Art. 25. Non poderán ser fundamento de privilexio xurídico a natureza, a filiación, o sexo, a clase social, a riqueza, as ideas políticas nin as crenzas relixiosas.

Art. 26. Todas as confesións serán consideradas como Asociacións sometidas a unha lei especial. O Estado, as rexións, as provincias e os Municipios, non manterán, favorecerán nin auxiliarán economicamente ás Igrexas, Asociacións ou Institucións relixiosas.[...]

Quedan disoltas aquelas Ordes relixiosas que estatutariamente imponían, ademais dos tres votos canónicos outro especial de obediencia a autoridade distinta á lexítima do Estado. Os seus bens serán nacionalizados e afectados a fins benéficos e docentes[...]

Art. 34. Toda persoa ten dereito a emitir libremente as súas ideas e opinións [...]

Art. 36. Os cidadáns de un outro sexo, maiores de 23 anos, terán os mesmos dereitos electorais conforme determinen as leis [...]

Art. 44. Toda a riqueza do país, sexa que for o seu dono, está subordinada aos intereses da economía nacional [...] A propiedade de toda clase de bens poderá ser obxecto de expropiación forzosa por causa de utilidade social mediante adecuada indemnización [...] Os servizos públicos e explotacións que afecten ao interese común poden ser nacionalizados nos casos en que a necesidade social así o esixa [...]

Art. 46. O traballo, nas súas diversas formas, é unha obriga social e gozará da protección das leis. A República asegurará a todo traballador as condicións necesarias dunha existencia digna [...]

Art. 48. O servizo da cultura é atribución esencial do Estado, que o prestará mediante institucións educativas ligadas polo sistema de escola unificada. O ensino primario será gratuíto e obrigatorio. [...]

Art. 51. A potestade legislativa reside no pobo, que a exerce por medio das Cortes ou Congreso dos Deputados.[...]

Art. 67. O Presidente da República é o Xefe do Estado e personifica á Nación.[...]

Art. 75. O Presidente da República nomeará e separará libremente ao Presidente do Goberno e, a proposta deste, aos Ministros. [...]

Art. 86. O Presidente do Consello e os Ministros constitúen o Goberno [...]

Art. 91. Os membros do Consello responden ante o Congreso [...]

Art. 94. A Xustiza adminístrase en nome do Estado [...] Os xuíces son independentes na súa función [...]

Art. 103. O pobo participará na Administración de Xustiza mediante a institución do Xurado.[...]

e da esquerda catalanista máis tres membros do Partido Socialista (Indalecio Prieto, Francisco Largo Caballero e Fernando de los Ríos). O Goberno Provisional anunciou a convocatoria de eleccións a Cortes Constituíntes, que terían lugar en xuño de 1931. En outubro, o desacordo coas medidas laicistas aprobadas polas Cortes, o católico Alcalá Zamora presentou a súa dimisión e foi substituído á fronte do executivo por Manuel Azaña.

Con vistas á celebración das eleccións constituíntes, o Goberno Provisional aprobou unha nova normativa electoral, que introducía cambios substanciais na lei de 1907 aínda vixente: reducíase a idade mínima para ser elector de 25 a 23 anos, as provincias e as grandes cidades eran as novas circunscricións electorais, establecíase un sistema de listas abertas que outorgaba unha forte prima (ata o 80% dos escanos) á candidatura vencedora en cada circunscrición.

As votacións do 28 de xuño de 1931 deron unha ampla maioría parlamentaria á coalición gobernamental republicano-socialista, ficando, por esta orde, o PSOE e o PRR como as principais minorías parlamentarias. As forzas monárquicas e conservadoras, desorganizadas e aínda no repostas da caída de Alfonso XIII, obtiveron unha mínima representación. Os resultados podían dar unha falsa aparencia de unanimidade sobre o novo réxime [DOC. 1].

O proxecto constitucional foi encargado a unha comisión presidida polo catedrático socialista **Jiménez de Asúa**. Tras ser debatida e emendada, a nova lei fundamental sería aprobada polas Cortes o 9 de decembro de 1931. Os aspectos máis sobranceiros deste texto serían [DOC. 3]:

- ◆ A invocación do principio da **soberanía popular** como base do sistema político.
- ◆ O recoñecemento unha ampla relación de **dereitos e liberdades individuais** que eran estendidos, incluído o sufraxio, ás mulleres [DOC. 4]. Pero a Constitución de 1931 non se limitaba aos dereitos civís (propiedade, igualdade xurídica, seguridade...) e políticos (sufraxio, asociación, reunión, expresión...) inseridos nos textos decimonónicos senón que tamén inclúe unha ampla relación de dereitos sociais e culturais. Para facelos efectivos concedíase ao Estado un papel protagonista en certas áreas: educación, protección social, regulación da economía. Sentábanse, polo tanto, as bases legais dun **Estado social e democrático de dereito**.

Como non podía ser doutro xeito, a cuestión relixiosa adquiriu especial relevancia no texto constitucional. En liña coas tradicionais formulacións laicistas do republicanismo español afirmouse a liberdade de cultos e unha radical separación entre Igrexa e Estado.

- ◆ A **división de poderes** establecida confería ao legislativo unha notable primacía sobre os demais. Este residía nunhas Cortes unicamerais. O poder executivo correspondía ao Goberno, cun Presidente designado polo Presidente da República e sometido á confianza e control das Cortes. O poder xudicial confiábase a xuíces independentes e ao xurado popular.
- ◆ A Constitución establecía, ademais, dúas **institucións arbitrais**: a Presidencia da República e o Tribunal de Garantías Constitucionais. O **Presidente da República**, elixido por un

DOC. 4: Discurso da deputada radical Clara Campoamor nas Cortes a prol do voto feminino (1-X-1931).

Síntome cidadá antes ca muller e considero que sería un profundo erro político deixar á muller á marxe dese dereito, á muller que agarda e confía en nós; á muller que será indiscutiblemente unha nova forza que se incorpora ao Dereito e non hai senón que empurrála para que siga o seu camiño. Non deixedes á muller, se é regresiva, que pense que a súa esperanza estivo na Ditadura; non deixedes á muller que pense, se é avanzada, que a súa esperanza de igualdade está no comunismo. Non cometades ese erro de gravísimas consecuencias. Salvades á República, atraendo e sumando esa forza que agarda ansiosa o momento da súa redención [...] No cometades un erro histórico que non teredes nunca bastante tempo para chorar ao deixa á marxe da República á muller, que represente unha nova forza, unha forza nova

procedemento indirecto para un mandato de 6 anos tiña un papel simbólico e representativo pero tamén importantes poderes reais: propoñía ás Cortes o candidato á Presidencia do Goberno e podía disolver anticipadamente as Cortes ata dúas veces durante o seu mandato, se ben esta capacidade podía ser xulgada polo parlamento. O **Tribunal de Garantías Constitucionais**, máxime interprete da lei fundamental, convertíase en árbitro nos conflitos entre os diferentes poderes e institucións do Estado.

- ◆ A nova **organización territorial do Estado** pretendía superar a vella confrontación unitarios-federais e acoller as demandas dos nacionalistas periféricos, nomeadamente as dos cataláns. A Constitución definía a República como un *Estado integral compatible coa autonomía de municipios e rexións*. Enumeraba así mesmo as condicións –moi esixentes– para o acceso daquelas rexións que o demandasen á autonomía e as competencias que o poder central podía entregar ás eventuais administracións autonómicas.

Ao aprobarse a nova Constitución en decembro de 1931 puxéronse en marcha as institucións republicanas nela definidas. As Cortes Constituíntes decidiron prorrogar a súa actuación. Alcalá Zamora foi elixido Presidente da República, quen volveu propór para encabezar o goberno a Azaña. Este formaría un executivo apoiado polos grupos republicanos de esquerda (AR, PRRS, ORGA, ERC) e os socialistas. Deste xeito, os radicais de Alejandro Lerroux, que rexeitaban a coalición cos socialistas, pasaron á oposición. Durante case dous anos, os gobernos social-azañistas profundizarían na política de reformas comezadas en abril enfrontado a unha crecente oposición.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2º Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- CASANOVA, J.; GIL ANDRES, C.: *Breve historia de España en el siglo XX*, Barcelona, Editorial Ariel, 2012.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- GIL PECHARROMÁN, J.: *Historia de la Segunda República Española (1931-1936)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002.
- GONZÁLEZ CALLEJA, E. et al.: *La Segunda República Española*, Barcelona, Pasado y Presente, 2015.
- JULIÁ, S. (coord.): *República y Guerra en España (1931-1939)*, Madrid, Espasa, 2006.
- SHUBERT, A.; ÁLVAREZ JUNCO, J. (eds.): *Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2018.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.